

Temetők és fejfák Hódmezővásárhelyen¹

KISS LAJOS

(1881–1965)

Hódmezővásárhelyen nem él már olyan öreg ember, aki felvilágosító adatokat tudna mondani a város régi temetőiről. Szeremlei Sámuel a város történetéről írott munkája IV. kötetében olvashatunk biztos adatokat azok keletkezése idejéről, helyéről, bővítéséről és megszüntetéséről.² A régi időkben a temetők a templomok környékén voltak. A reformátusok a XVII. században még az elpusztult régi templomok mellé is temetkeztek. A legrégibb temető a **Hajdai** vagy **Nagytemető** volt a mai Széchenyi téren a Hajdával szemben, a mostani nazarénus gőzmalom helyén. Ezt a temetőt megsemmisítette a Hódító vize midőn a partot szaggatta, mert a most élő öregek is látták még a part széléből kiálló csontokat és koporsódarabokat. Gyermekkoromban, az 1880-as években nem egyszer hallgattam nagyidejű embereket, akik látták a temető széléből kiálló csontokat, színes női ruhadarabokat, selyem fejrevaló kendőket, nyakbavalókat, meg férfi öltözeteket ezüst gombokkal, csatokkal. Ezt a temetőt 1805-ben zárták be és az uradalom kiosztotta házhelyeknek 1806-ban. A katolikusok azonban még mindig csak templomuk mellé temetkeztek. Hármás fakeszt jelölte itt a hívek nyugvóhelyét.

A XVIII. század közepe felé a várostól nyugatra a **Kenyeréer partjánál** a hid és a csárda mellé temetkeztek.

¹ Kiss Lajos (Hódmezővásárhely, 1881–Budapest, 1965) néprajzkutató széleskörű munkássága során foglalkozott régészettel, művészettörténettel, helynévgyűjtéssel, muzeológia-történettel. Néprajzi írásai felölelték a földművelés, táplálkozás, népi építéset, kerámia, szücsmesterség, himzés, mezővárosi társadalom kérdéskörét. Sokat tett szülővárosa, Hódmezővásárhely néprajzi, helytörténeti leírásáért. A most kiadásra kerülő kézirat a hódmezővásárhelyi Toronyai János Múzeumban lévő Kiss Lajos hagyatékban található, a Néprajzi Adattárban 1–93. szám alatt, az írással kapcsolatos 80 fotóval együtt. A kéziratot Szakál Aurél rendezte sajtó alá. A jegyzetek megírása Kiss Lajos kézírata alapján történt, a szerző halála után publikált adatokra és fényképekre is hivatkozva. A fényképek kiválogatása szintén a kézíraton alapszik. Ezúton mondunk köszönetet a hódmezővásárhelyi önkormányzatnak, mint a Kiss Lajos hagyaték tulajdonosának a megjelentetés engedélyezéséért.

² Szeremlei Samu 1911. 150–152. Vö.: Bodnár Béla 1983. 18., 46., 69., 71., 91., 97. 122., 135.

Nemsokára 1765-ben ennél közelebb az uraság a Szentest út déli oldalán levő Hattyas tó medrét mutatta ki temetkezésre (a mai Pál és Hajnal utcák között). **Lucskos temető**nek hívták lapos, vízálló fekvéséről.

1773-ben hasította ki az uradalom a Szarvas vendéglőtől északnyugatra elterülő temetőt a katolikusok részére, amit azonban alkalmatlan fekvése miatt egy másikkal cseréltek ki, az akkori Palotai utca mögött, a vásárállástól északra, az Epreskert és a város Szénáskertje szomszédságában 23331 négyzetölnyi kiterjedésben nyúlt el. Már előzőleg 1782-ben itt volt a görögkeletiek temetője.

1795-ben a görögkeletiek temetője déli oldalánál kaptak a reformátusok is új temetkezési helyet a mostani Udvarhelyi gőzmalom és Rostásházak mögött. A katolikus és református egyházak közösen tartottak csöszrt rajta. Ez volt az **Ó-aranytemető**, melyet 1827-ben bezáratni rendelt az uradalom, mert a lakosság sűrűn használta, a Hattyasi vagy Lucskos temetőt pedig kerülte.

A Nagytemetőtől keletre 1806-ban adta az uradalom a káposztásföldek melletti temetőt, amelyet **Újkáposztástemető**nek hívtak megkülönböztetésül a **Ókáposztástemető**től, mely alatt a Nagytemető keleti részét értették, és 1800-ig temetkeztek bele. Az Újkáposztástemetőt 1851-ben zárták be.

A Nagytemető 1805-ben történt bezárása után a református egyház azzal a kérelemmel fordult az urasághoz, hogy adjon neki három új temetőt, egyet az Aranytemető végében, másikat a Bontahalom mellett, a harmadikat a Kistó partján. Az uradalom az **Új-aranytemetőt** adta. Ebben a református, ágostai evangélikus, görögkeleti és legbővebben a római katolikus egyházak hívei elkülönítve foglaltattak helyet. A reformátusok a magukét egész hosszában 150, majd 100 öl szélességben kibővítették 1823–41-ben. Később **Aranytemető**nek hívták.

A Bontahalom melletti temetőt az uraság csak 1824 táján engedte át az egyháznak, melynek növelésére a legelőelkülönítés alkalmával szakítottatott még 30 hold 1847-ben. **Kincsestemető** a neve ma is az odatemetett első halott, a közismert Kincses család egyik tagja nevééről.

Az egyház megismételgeti az újjvárosiak számára való temetőhely iránti kérelmét 1839-ben az uradalomnál, melyet Károlyi György végre meghallgatott és a Dillinkaér partján kijelöltette a szükséges területet 1841 április havában. A hívek azonban nem találták alkalmasnak, 1849-ig nem is temetkeztek bele. **Dillinkatemető** a neve.

A régi temetők életéről még ezeket említi Szeremlei Sámuel A hódmezővásárhelyi református egyház története című munkájában: „A temetőket eleintén, sokáig korlátozás nélkül szabadon használhatták híveink. Sírokat és sírboltokat elegyesen a sorokra és térfogatra alig adva valamint díjfitetés nélkül ásatták és építették. A sírboltok díját első ízben 1855-ben 2 pengő forintra szabták és helyének kimutatását a

gondnokra bízták a temetőkről akkor készített mérnöki terv szerint. Egyidejűleg a sírok soraihoz való alkalmazkodást is kötelezővé tették és kimondták, hogy egy sírbolthoz 6 négyzetölnél nagyobb területet csupán aránylagos ráfzetés mellett lehet kimérni. A temetők használatlan részét szántás-vetésre és marhalegeltetésre fogták fel s ily célból azt haszonbérbe adták ki legtöbbször a temetőcsőszöknek, kik a földekből bérükbe is kaptak valamennyit, de az egyház a maga ökreit is sokáig azokon legeltette. 1850-től az egyház kormányrendeletre tiltotta a legeltetést. A legeltetést azért is kellett tiltani, mert az egyház elhatározta az Arany- és Kincses-temetők befásítását 1861–62. E temetőkbe kőrös, akác, szil és eperfákat akart ültetni. A temetőkben az egyház a csőszök számára földből készült kis házat építtetett, melyeket csak a 60-as években cserélt ki nagyobbakkal.³

Az uradalomtól utoljára kapott három temetőt másfél század óta használják a reformátusok. A legrégebbit, az Aranytemetőt 1961-ben zárták be, mely a telekkönyvi betétek szerint 18⁶⁵⁷/₁₆₀₀ kataszteri hold területű volt. A Kincses-temető a város északkeleti végétől 600 méterre 1921-ben 3⁶¹⁷/₁₆₀₀ holddal bővítve, ma 37⁵²/₁₆₀₀ hold. A Dillinkatemető a város délkeleti oldalán a Csomorkányi utca végénél 1930-ban 3⁶¹⁷/₁₆₀₀ holddal bővítették, ma 26¹⁰²⁵/₁₆₀₀ hold területű. A többi felekezetek temetői az Aranytemető mellett sorakoznak: az Evangélikus 2¹⁰⁹⁰/₁₆₀₀ hold, mellette a Görögkeleti 2⁹⁷³/₁₆₀₀ hold, folytatása kelet felé a Római Katolikus 32¹³⁹/₁₆₀₀ hold, annak északi részén az Unitárius 1879-ben 1100 négyszögöl, ma 1⁶¹/₁₆₀₀ hold, az Unitárius temető keleti folytatása a Nazarénus temető 4¹³⁶⁴/₁₆₀₀ hold területtel, út választja a régi vágóhid és Epreskerttől. Az első halottat 1872. május 12-én temették.

A zsidótemetőről nincs adat a hitközségnél se, mert a deportálás idején nagyon sok írás elpusztult. Silberstein Adolf rabbi, a Hódmezővásárhelyi zsidók című munkájában az olvasható, hogy a XIX. század első évtizedében a zsidók száma jelentékenyen megnövekedett. Templomuk és temetőjük nem volt. Halottaikat 1830-ig – szájhagyomány szerint – a makói hitközség sírkertjében temették el.⁴ Valóban, a ma is meglévő Tuhutum utca 15–17. szám alatti zsidótemető legrégebbi sírkövei 1830 és 1831 évekből valók. Ez a régi temető már veteményeskert, mikor bővítették a mai 4000 -ól nagyságúra, adat hiányában nem tudni. A régi sírköveken héber nyelvű feliratok vannak, 1902 óta alkalmaznak héber és magyar feliratot. Fejfát nem használtak régen se, ma se, még ideiglenesen se.

Ebben az írásomban a temetőknek főként az 1880–1890-es évek állapotáról, az ott szerzett megfigyeléseimről és élményeimről emlékezem meg az 1904–1905 évi fényképfelvételek felhasználásával.

³ Szeremlei Samu 1938. 216.

⁴ Silberstein Adolf 1943. 15.

A városon kívül néma méltóságban állanak széltől szelíden hajlott fáival a temetők akácerdői. Már a város végénél feltűnik az erdő foltja, s a nyomáson keresztülhaladva, ha közelébe érünk, láthatjuk, hogy mély árokkal vették körül. A temető kapuján belépve, az akácerdő árnyékából feketén bámulnak ránk a nagy, széles fejfák. A nóta szerint is „ama néma temetőben csak a fejfák látszanak.” A nép a temetőt szent helynek tartja, s ha oda belép lassan, csendesen beszél. Temetés alkalmával is bármilyen sokan legyenek a kísérők, zaj nélkül, megilletődve járnak-kelenek.

A temetőben a bejáratnál lévő csőszházon kívül csak egy épület volt mindig a temető közepén deszkából készült és kívül kátránnyal festett **fekete ház**, ahonnan a ragályos betegségben elhaltakat, a kolerásokat és a vidékről hozott halottakat temették. Az exhumáltakat is itt boncolták fel. Legújabban 1956–57-ben **ravatalozókat** építettek, azóta odaviszik ki az elhaltakat és ott megy végbe a temetési szertartás, nem a háznál vagy a templomban, mint régen.

A temetők bejáratától vezető főút mentén sorakoznak a téglából épített **sírboltok** vagy **kripták**, hova a helyi előkelő származású és állású urak, meg a vagyonos nagygazdák temetkeztek. Voltak **váltott**, vagy **penzes sírboltok** és **sírok**, melyek helyett a jobbmódúakon kívül nevezetes emberek, papok, tanárok, tanítók vettek meg a maguk és családjuk számára. Azokért a sírokért nem kellett fizetni, melyek a sor szerint következtek egymás után. A sírokat nem összevissza, tetszés szerinti helyen ásták a hívek, hanem a kijelölt helyen, ahogy elkezdődött a sor, úgy haladtak egymás után. Kivételek még itt is voltak, ahol pedig az ének szerint „a legnagyobb egyezés van és itt az úr és szegény megegyeznek.” A kivételt meg kellett fizetni. A református egyház által kiadott szabályrendelet szerint 1892–96 években a sor szerint következő rendes sírhelyek **ingyenesek**; a soron kívül választott sírhelyekért már **25 frt**, a sírbolt helyekért pedig **60**, illetőleg **80** és **100 frt** fizetendő az egyháznak. 1897–1901 között pedig a sor szerint következő közönséges sírok **díjmentesek**; az utak mentén eső sírhelyek azonban díjazottak: az első sorban **30** (sarkon **50**), a második sorban **20 korona**. A sírbolthe-lyek árai pedig fekvésük szerint: kis sírbolt ára **80, 120, 160 korona**, nagy sírbolt ára **120, 160, 200 korona**.⁵

A temetések sírjait régen a halott hozzátartozói közül a sógor, koma, jóbarát, ismerősök ásták, önként is ajánlkoztak, jól lehet fel is kérték minden esetben őket. Az önként ajánlkozók a halott tránti tiszteletből végezték azt. Az egyház 1896-ban rendelte el, hogy a temetőcsősz díja 4 korona a sír ásásáért, ami azt mutatja, hogy ebben az időben kezdték igénybe venni a csősz munkáját mind sűrűbben. Ezután már ritkábban ásták a sírt a rokonok. 1912-ben a Dura Lajos édesapja sírját még a

⁵ Bányai Sándor 1901. 1–2.

szomszédja Herpácsi Bálint tálás ásta. Azzal tartották, hogy fiatalnak nem jó sírt ásni, elveszi a szerencséjét. A rokonok-ismerősök ketten-hárman ásták a sírt a temetőcsősz által megmutatott helyen. A sír hossza 2 méter, szélessége 1 méter, mélysége 192 cm, olykor 2 méterre is lementek, ha szándékuk volt később a halottra rátemetni. Régen a legtöbb sírban **padmalyt** is csináltak a koporsó részére, vagyis a sír egyik oldalában a fenekétől számítva 60 cm magas üreget ástak ki, ahova a koporsó befért. Ötödik és hatodik elemista koromban, akkori szokás szerint, halotthoz járó gyermek lévén sokat jártam a református temetőbe, de sohase láttam – később se – hogy a padmaly elébe tettek volna deszkát. A mai öregek pedig egybehangzóan állítják, hogy szokásban volt két colos (3,3 cm) **palincsok** odahelyezése. A padmallyal szemközti oldalba a sír fenekére tették a palincsokat sorba – néha téglát is tettek alá – és a sír másik oldalához támasztották, így nem hullott rá föld. A padmalyt azért készítették, hogy a föld ne nyomja a koporsót, benne a halottat, még inkább azért, hogy több családtagot is lehessen a sírba temetni. (A palincsolást azért hagyták abba később, mert tapasztalták, hogy az eső a palincs mögé is lemosta a földet.) Ez előtt ugyanis szokás volt a családi temetkezés, hogy a család minden tagja egy helyen együtt legyen. A gazdagok között voltak olyanok, akik kriptá nagyságú sírhelyet vásároltak, de nem építettek rá kriptát, úgy használták, mint a rendes sírt, ahova több halottat lehetett temetni. Fényképfelvételek is mutatják, hogy nemcsak két fejfa állott a sír elején, hanem három, négy, sőt öt is. Vásárhely sárga agyagos földjébe ahogy mondták **„szép sírt ástak”**, vagyis szabályos, egyenes, sima oldalút, csak úgy fénylett.

A koporsó leeresztésekor egyik sírásó a sírban maradt, segített a leeresztőknek és beigazította a koporsót a padmalyba, azután jött ki onnan. Mielőtt ráhúzták a földet a koporsóra, többen a halott hozzátartozói, valamint a közeli rokonok, ismerősök ősi szokás szerint, különösen az asszonyok a kiásott földből göröngyöt dobnak a sírba, hogy ne háborgassa őket a halott szelleme, könnyebben felejtessenek a hozzátartozók, nem menjen a halott után több a házból. A sírba hajítják a fiatalok temetésekor a fátyolos lányok, legények fátyolát és a koszorúkat, csak a családot helyezik a fejfára. A bolti koszorú szalagját behasogatták több helyen, nehogy ellopják. Szokás lett idővel valamennyi koszorút a sírdombra helyezni s amikor elhervadt, majd később a bolti koszorúk tönkrementek, akkor takarították el onnan. Ma is így szokás. Élő virágkoszorút a fiatalok fejfájára tették.

A sírban elhelyezett koporsóra ezután kezdték ráhúzni a földet kapával, a kántor és az iskolás gyermekek éneklése alatt. Mikor annyira behúzták, hogy beléphettek a sírba, a fejfát beleállították buktatva a sír elején a halott feje fölött, azért mondták **fütülvalófának**. Lábfát nem alkalmaztak. Behúzás után a sírt domborúra hányták, csak később, fél

év múltán tették a tetejét lapossá, hogy örökzöldet, vadrózsabokrot és virágot ültessenek rá díszül.

A halott hozzátartozója, rendszeren a családfő meghívta közelebbi hozzátartozóit és a sírásókat halotti torra a halottasházhoz, aztán vigasztaló köszönéssel eltávoztak a temetőből ki hogy jött, kocsin vagy gyalog.

A sír behúzása közben vagy a behúzás után nem ment mindenki mindjárt haza, hanem felkeresték a halottaik sírját. Ilyenkor temetés alkalmával nem mulasztották el, hogy meg ne nézzék nyugvóhelyeiket. A sírok megtalálása régen nem könnyen történt. Még az 1880–90-es években is kevesen tudtak írni, olvasni, azért ismertetőjelül fát ültettek a sír elé, alma, cseresznye és meggyfát, a sírra rózsafát, orgonát, meg vadrózsát, mely később bokorrá nőtt, fejlődött. Ezek szerint igazodtak a sírkeresők. A gyümölcsfák termését különösen figyelemmel kísérték a temetésre kirendelt iskolás gyermekek, akiket éneklés után az érett gyümölcs pirossága odacsalogatott a fákhoz és zsebükbe, kalapjukba szedve a termésből, hazafelé haladva fogyasztották el nem csekély vidámsággal. Ősszel pedig a vadrózsa bokrok érett csipkebogyóit szedgették. Itt említem meg azt is, hogy az egyháztanács 1900. október 10-én a miniszeri rendelet értelmében beszüntette az iskolás gyermekek temetésre kirendelését. Megfigyelték és számontartották, hogy a sír a temető melyik részében van, a körtöltés vagy a feketeház közelébe esik-e, vagy melyik útfél iránt. Közismert nevezetesebb emberek sírjához hányadik sír, az egyház jótevője Nagy András János sírja mögött, vagy a Dénes doktor sírjával átellenben, vagy éppen a Török Károly néprajzíró kúfjéjfája (így mondták a sírkövet) sorában található-e. A fejfákról régen megismerhették a sírukat, mert különböző alakúra készítették, de 1878 óta, amikor Vékecs Ferenc megnyitotta Első temetkezési intézetét, még inkább, mikor négy év múlva Kiss Bertalan divatáru boltos vette át a koporsós boltot, ahogy a nép mondta, elszaporodtak az egyformára készített fejfák, s az olvasni nem tudó nem ismerhette meg melyik alatt nyugszik az ő halottja. A bolti fejfák hátára ismertetőjelül családjegyeket véstek vagy égettek (pl. I, O stb.), billogvasat sütöttek, csizmapatkót szegelték rá. Csiszár Imre temetőcsősz a Dillinkatemetőben látott kolompot kötve a fejfán. Szokás volt régen az is, hogy a halott ruhadarbját felkötötték ismertetőjelnek.

Említésre méltó az is, hogy 1866-ban és 1873-ban a kolerában elhaltakat – kiknek száma 735 volt a református anyakönyvi kimutatás szerint –, a Kincsestemetőben dombos helyre, az Aranytemetőben mély fekvésű helyre temették. Mivel nem volt elég koporsó, a holttestet lepedőbe vagy pokrócba betakarva engedték a tömegsírba és mésszel leöntötték. Fejfát nem állítottak egyiknek sem. Az öngyilkosokat régen a temető árkába temették, a pap se ment ki a temetésére, fejfájuk se volt, a 90-es években már egy sorba temették a természetes halállal elhaltakkal.

Ha megtalálták a sírt, azt nézték, rendben van-e. Emlékeztek, hogy mikor utoljára látták, akkor is rogyófélben volt, most is azt figyelték, süllyedt-e, berogyott-e. A síron levő virágok elvennek-e, kiszáradtak-e? Az észlelt hiányokat pótolták, a sírt megigazította rövid idő múlva a család feje, virágot ültetett rá a felesége.

Megvizsgálták a fejfát is, milyen állapotban van; inog-e, mozog-e és a nap, az időjárás megviselte-e nagyon. Ha meghasadt, csavarral vagy pánttal összefogatták, fát is szegeztek rá meg vaskeresztet is, ha pedig a teteje rongálódott meg, bádoggal beborították, hogy az eső ne folyjon a nyílások közé. Egyik régi fejfa korhadásos része bádoggal beszegezett volt, de ismertetőjeliül is szolgált ekképpen.

A temetőt felkeresték azok, akik vidéken laknak, messze útról jönnek haza és nem lehettek jelen a temetésen. A helybenlakók vasárnap és ünnepnap szoktak temetőbe menni, hétköznap ritkán, leginkább akkor, ha halottat kísérnek ki. Fölkeresik a temetőt tavasztól késő ősziig anyák, kiknek felnevelt gyermekei haltak el, nagybánatú asszonyok, özvegyek, sűrűbben mennek az öreg, magukra maradt asszonyok, emberek, még a rosszéletűek is. Az érzékenyebbek jajfennszóval, sokszor búgóan siratják kedves halottjukat, mások fájdalmasan panaszkodnak, miért hagyta itt árvaságra. Szépen rínak a könnyenélők, a szóbeli fehérchselédek, akiket régen **szömélyök**nek hívtak. Itt a temetőben, ahol nem látja, nem hallja senki őket, kisírják magukat s megkönnyebbülnek. Különösen mindenszentek (november 1.) és halottak napján (november 2.) zarándokolnak tömegesen a temetőbe, amikor, aki csak teheti, felkeresi hozzátartozói sírját, kitisztítja, rendbehozza a sírt és virágot, koszorút helyez rá. Az 1880–90-es években még mécszet és gyertyát is gyújtottak többen sírjukon, de gyors elterjedése miatt az egyház szigorúan tiltotta a sírok kivilágítását.⁶

A másik tilalom az 1909. augusztus 16-án tartott gyűlésen jött létre, amikor az egyháztanács kimondta, hogy a temetkezéseknél szereplő zenekar csak a temetőkapuig mehet, a temetőben azonban nem szerepelhet. Az öregtemplom kántorának nem érdek nélküli azon állítása alapján foglalkozott ezzel az egyháztanács, hogy zenés temetkezéseknél táncoltak a hívek a temetőben. Komolytalan kitalálás volt ez, senki se emlékezett arra, hogy valaha is megtörtént volna ilyen eset, hiszen a vásárhelyi embernek még a mulatása is hallgató nóta mellett csendben történt mindenkor, nemhogy a temetőben szomorú nóta elhangzása alatt vagy után csárdást táncoljon.

A fiatal lányok, legények temetése, valamint a fiatal házasoké is nem ritkán zeneszóval történt. Nemcsak mulatós emberek hagyták meg, hogy haláluk esetén muzsikaszóval temessék őket, de komoly, művelt emberek, művészek csakúgy, mint a jómódú és szegény emberek is egyformán óhajtották életükben a sírjuknál elhangzó zenét. A temetőig

⁶ Bányai Sándor 1901. 4.

gyászindulót húztak a zenészek, a sírnál az illető kedves nótáját vagy más alkalmi nótát. Zenészeket minden esetben muzsikaszóval temették.

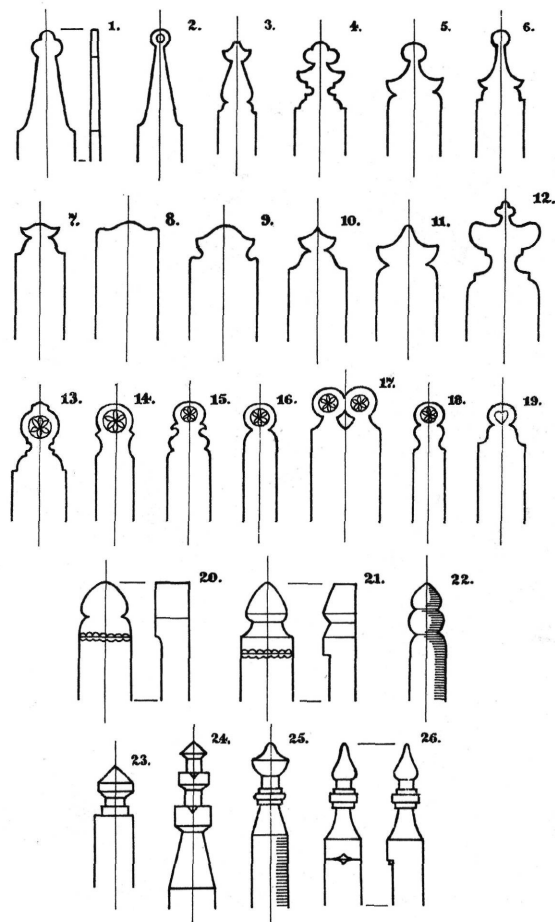
A vásárhelyi nép azt tartja, hogy a halott lelke visszajár lepedőben éjjel 12–1 óra között. Ma is mondják, ha a kutya csúnyán, hosszan ugat: lelket lát. Ez, és az ezzel kapcsolatos dolgok hívése a katolikusoknál erősebben él, mint a reformátusoknál. A temetőből hazajáró lelkekről, kísértetekről kisgyermekkoromban az 1880-as években még gyakran beszélgettek különösen hosszú, téli estéken, amikor szomszédok, közeli atyafiak, rokonok és ismerősök átjártak egymáshoz időtölteni. Mi gyermekek szájtátva hallgattuk a felnőttek beszédét. A szellem azért jár haza – mondták az öregek –, mert a halott kívánságát nem teljesítették, például a halott ruháját nem annak adták oda, akinek életében mondta. Az 1900-as években már nem beszéltek kísértetekről. A halottak okozta félelem azonban megmaradt. A temetőben délután, estefelé mondogatják is az asszonyok: „Sötétedik, gyerünk haza.”

A három református temető térképét – mely az 1884. évi mérnöki felvétel szerint mutatja azok területét – Szeremlei Sámuel a főgimnázium könyvtárának adományozta 1902-ben. E térképeken láthatjuk, hogy az Arany- és Kincsestemető XVII–XVII, a Dillinkatemető XIII táblára volt osztva akkor, és mindegyik temető egy táblájának a harmadrészén faiskola állott. E faiskolák akácfáit az egyház ültette, gondoztatta a csőszel, s ha kiszáradt, pótolgatta. Az öreg fákat kivágatta és eladta. A temető fűvét elárvereztette.

A temető üres területét az egyház évenként kiadja ma is egyeseknek használatra, akik búzát, kukoricát és kapásnövényeket termelnek ott, míg a sírokkal oda nem érnek.

A fejfákraól

Az 1880–90-es években nemcsak halálesetkor gondoltak fejfakészítésre, hamarabb is foglalkoztak azzal. Azelőtt még inkább így történt az, amikor még nem voltak temetkezési intézetek, vagy ahogy Vásárhelyen mondták, **koporsós boltok**. Akkor is, később is előbb megcsináltatták a koporsót, kivált az özvegyasszonyok, mert az asztalos soká csinálta. A padláson állott a kémény mellett, aszalt meggyet tartottak benne, meg a finác elől a leveles dohányt. Öregedő ember, ha kertjében nem termett valamelyik gyümölcsfa, vagy kiszáradt, kivágta vagy kivágatta. A fa törzsét, derekát azonban nem engedte kisebb darabokra elfűrészelni, az udvarban volt heverőben, épület mellett helyezték el többnyire, ott száradt esztendőről esztendőre. Mit sem tett, ha megverte az eső, az áldott nap rövidesen eltüntette róla és belőle a nedvességet. Jó beszélgetőhely volt az akkor is, ha pihenni ültek rá. Fiatalok a jelenről beszélgettek, majd a jövőről tervezgettek, az öregek a múlttól emle-



1. kép. Hódmezővásárhelyi református fejfák rajzai. 1–19. táblásfejfa, 20–26. oszlopos fejfa. Kiss Lajos hagyatékából származó vázlat alapján rajzolta Koncz Margit.

gették tapasztalataikat. Az öreg gazda elmondta több ízben családjának, ismerőseinek, hogy ezt a kivágott fadereket nem szabad se elfűrészelni, se másra felhasználni, hanem ha elkövetkezik a halála, ebből kell a fejfáját csináltatni.

Szegény helyen legtöbbször a ház feje, egyszerű paraszt ember csinált fejfát. Ha nem értett hozzá, a rokonságból, ismerősei közül kérte meg azt, aki szívesen segített rajta. A háznál található száraz akácfaából készítették egyszerűt, a hengeralakút hegyesre faragták, mintha sapkája volna. Ilyen fejfák láthatók a 3. képen. A bal szélső 1873-ból való és



2. kép. Kopjafa. Arany temető. Balogh Tamás felvétele 1904–5: Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely, Fotótár (a továbbiakban TJMF): 814.

Soos Eszter fejfája, a jobb szélsőn csak 1870 évszám olvasható, a középső **homlokosfejfá**, se név, se évszám nem látszik rajta. Még egyszerűbb a vékony fatörzsből készített hasáb, szegletesre faragva, sima oldalára vésték a nevet, évszámot.

Használtak még erre a célra gyümölcsfákat is, barack, meggy, cseresznye és diófát; tartósnak mondták a vadalmafát, azonkívül a bükkfát is említették. Ilyen paraszti munka az is, amit a Kincsestemetőben fényképeztünk (4. kép). A készítő illető, mikor a szöveget akarta rávésni, előbb véséssel megvonlazta a simára gyalult fát, mint a papíron szok-



3. kép. Egyszerű, oszlopos fejfák. A bal oldali 1870-ből, a jobb oldali 1873-ból. Arany temető. Balogh Tamás felvétele 1904-5. TJMF: 1001.

ták, hogy egyenesen ír hassanak rá. A betűk vésése azt mutatja, ez volt a készítőjének egyedüli ilyen munkája.

A nagybeteg, ha már soká nyomta az ágyat, vagy ha az orvos figyelmeztette a családbelieket, hogy nem sok ideje van hátra, a ház feje, vagy a legidősebb férfit, annak hiányában az asszonyok felkeresték a barkácsoló, fűrő-faragó embert, ácsot, bognárt, aki értett a fejfakészítéshez. Jó módú helyen pedig olyan asztaloshoz fordultak, akinek a munkája megfelelően mutatta az elhalt vagyoni helyzetét, jóságát, embertársai megbecsülését. Az akácfa után a tölgy, szil, bükk és kőrisfát tartották alkalmasnak. Rendelésre fenyőfából is csináltak. Mondták,



4. Házilagos kivitelezésű fejfák. Kincses temető. Balogh Tamás felvétele
1904–5. TJMF: 989.

hogy mesteremberek szerszámaiból is készítettek fejfát, ha életében úgy kívánta a halott. A szerszám nagyságától, vastagságától, és keménységétől függött használhatósága. Például Benyhe Imre szűcsmester még életében meghagyta családjának, hogy halálózása esetén a kaszaszék ülőrészből csináltassanak fejfát, mely 40 esztendőn keresztül volt kenyérkereső szerszáma. Kívánságát teljesítette családja, mikor 1937. december 13-án meghalt 77 éves korában. A jó erős akácfa fejfára a szöveget az öreg Farkas Benjammal vágatták rá, aki a Kiss Bertalan temetkezési intézetben dolgozott.



5. kép. Deszka fejfára erősített feliratos cseréptábla az 1880-as évekből. Arany temető. Balogh Tamás felvétele 1904–5. TJMF: 1497.

A tálasok is csináltak agyagból feliratos táblákat téglányalakúra. Felső részét dombormű díszítéssel látták el, egyikén a magyar korona látható (5. kép). Ezt a díszített részt fehér öntőfestékbe mártották be, a többi anyagrészbe pedig belekarcolták a feliratot és mázzal bevonva kiégették. Agyagállapotában felül és alul lyukakkal is ellátták, hogy azokon keresztül szeggel erősíthessék a régi, vastag fejfára, melynek betűit az idő már elkoptatta, vagy pedig külön e célra készített deszkára szegezték. Mindkét esetben másodlagos pótlás volt ez az elkoptatott fejfán, mutatja a felirat első mondata is, pedig cseréptáblára tekinthet a sírok közt járó.



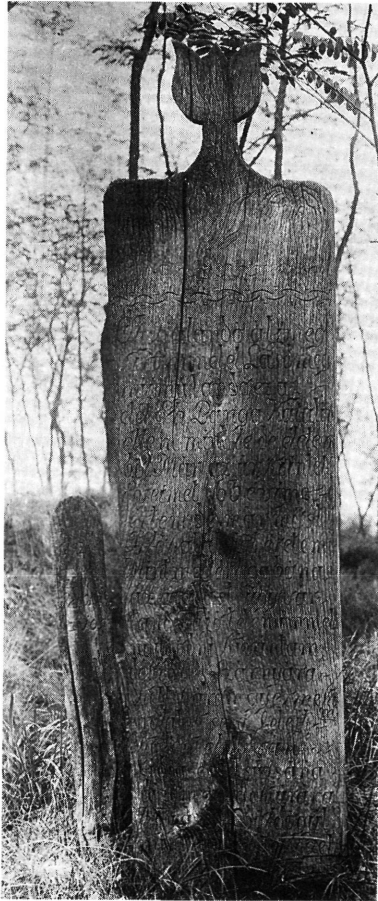
6. kép. Bal oldalt két táblás fejfa, középen kopjafa, jobb oldalt széles, táblás fejfa. Arany temető. Balogh Tamás felvétele 1904–5. TJMF: 972.

*Halandó nézz e Fejfára
Te is így jársz valahára
E setét Sírnak ölébe 4
unoka testvér nyukszik
Istennek kedvébe
Király Mihály és Lajos
Királynak fiai Imre
Lidia és István Király
Juliannának Fija és
Leánya Imre Lidia szü*



7. Tulipán díszes, táblás fejfák. A bal oldali 1858-ból, a jobb oldali 1862-ből. Dillinka temető. Balogh Tamás felvétele 1904–5. TJMF: 971.

*letett 1880ba Nagy Pén
teken Imre István
született 1881be Kará
csony 1ső napján az Ur
Őket adta ismét
magáhon fogadta
Áldassék szent
neve érettök
mindenha.*



8. kép. Egyszerű fejfa és felül tulipános, széles, táblás fejfa. Arany temető. Balogh Tamás felvétele 1904-5. TJMF: 969.

A fejfához való fát tehát régen a rendelő adta, akinek pedig nem volt erre a célra való alkalmas fája, annak a készítőmester adott pénzért. A rendelő kívánsága szerint csinált megfelelő formájút, nem utolsósorban fizetés szerint, de ha rábízták a fejfa előállítását, alku szerint készített saját gondolata, ízlése diktálta alakra. A fejfa nagysága a rávésendő szöveghez is igazodott. Keresettek voltak azok a mesterek, akik hosszú verset tudtak a fejfákra vésní.

A fejfákra legfeljül kétféle rövidített felírást alkalmaztak. Az egyik M.F.A.H., ami azt adja tudtul, hogy a sírban nyugovó megfizetett a halálnak, a másik A.B.F.R.A. azt jelenti, hogy a sír lakója a boldog feltáma-



9. kép. Bal oldalt táblás fejfa, jobbra két egyszerűbb fejfa. A középső 1884-es. Arany temető. Balogh Tamás felvétele 1904-5. TJMF: 1004.

dás reménye alatt nyugszik. Ez után következett a szöveg, mely, mint említettem, legtöbbször hosszú volt.

A vásárhelyi fejfákon kevés díszet alkalmaztak, a szöveg foglalta el a helyet. Leginkább a négy, hat és nyolcágú csillagot és szomorúfűzfát, szívből nőtt virágot, tulipánt, a letört bimbót, koszorút véstek rá, ami nem sok helyet foglalt el.

Eléggye gyakori, hogy a fejfák felső vége, különösen a keskeny fáé, tulipán alakúra faragott (7. kép), széles fejfáknak a tetején középen faragták ki a kis alakú tulipán virágot (8. kép). Egyik régi 1870-ből való fejfa felső részén körülvésésből biblia emelkedik ki.



10. kép. Bal oldalt oszlopos fejfa. Középen táblás fejfa 1885-ből, felirata a 14. számú. Mellette tulpános, táblás fejfa. Jobbra hátul szentesi gombosfa. Arany temető. Balogh Tamás felvétele 1904–5. TJMF: 819.

Egyszerű, vékony fejfát fenyőfából csináltak a mesteremberek kisgyermekeknek, lányoknak és nagyon szegényeknek, akiknek nem telt erősebb fára. Bodzafából is készítettek főleg tábla alakút. Említették még a nyárfát. A leghitványabb keskeny, zsendely nagyságú fejfájuk a kórházban elhaltaknak volt, az úgynevezett ingyenes halottaké. Tudni kell, hogy még a 80–90-es években is szegénynek tartották a kórházba menést, a legszegényebbek, meg akiknek senkije se volt, mentek oda. Az ilyen kis fejfákon a név és évszám olcsó, fekete festésű, amit az idő mihamarabb eltüntetett. A legtartósabb fejfák mint említettem az akácfa-



11. kép. Táblás fejfák. Az áttört díszítésű 1867-ből való. Dillinka temető.
Balogh Tamás felvétele 1904–5. TJMF: 992.

ből készültek. Erős volt a kőris és a tölgyből való is. A vásárhelyi szilfa ugyan erős, a földbe kerülő része azonban hamar elkorhadt.

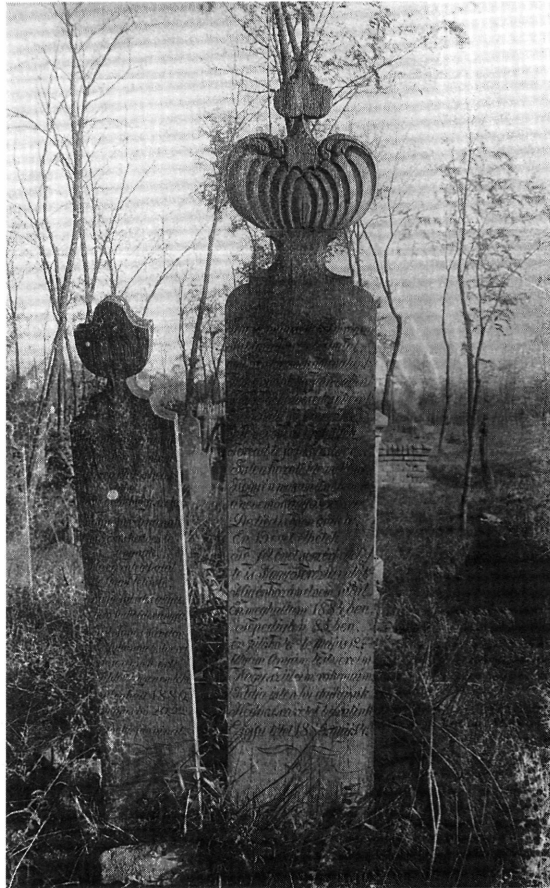
A nagy, vastag, széles fejfa a jómódot jelentette (5–14. kép). A széles fejfát azonban az 1900-as évek elején kifogásolták, az öregek meghagyták családjaiknak, hogy elmúlásuk esetén nekik ne csináltassanak széles fejfát. Azért tiltakoztak ellene, mert akiknek sietős dolguk volt a temetőben, a széles fejfa mögött intézhették el. Nem is állta meg szó nélkül, aki meglátta: „ugyan ki tötte oda azt a szömvirágot” – mondták elítélően.



12 kép. Táblás fejfa 1881-ből. Felirata a 63. számú. Arany temető.
Balogh Tamás felvétele 1904–5. TJMF: 988.

Fejfakészítésre használtak fejszét, fűrész, bárdot, gyalut. A mesteremberek a fenyőfából csinált fejfát üvegpapírral csiszolták, és úgy vésték bele a nevet, meg az évszámot a betűvéséshez való V alakú vésővel, melynek nyelét kalapáccsal ütögetve alakították a betűket és az évszámokat. Majd diófapáccal **ledolgozták**, vagyis ruhával bedörzsölték és firnisszel behúzták, hogy tartóssá, szebbé tegyék. Az akác- és tölgy fejfákat nem pácolták, csak vésés után firnisszel beeresztették és ruhával enyhén bedörzsölték szál irányában.

Ha kifaragták a fejfát, a legegyszerűbb emberek bécsi korommal befestették, azután úgy vésték rá a nevet és évszámot.



13. kép. Táblás fejfák. A jobb oldali 1885-ből. Felirata a 11. számú. Arany temető. Balogh Tamás felvétele 1904–5. TJMF: 1005.

A szöveg vésése után végül a fejfa földbe kerülő végét szuokkal, kátránnyal bekenték, hogy soká tartson. Ugyanebből a célból megpörkölték, megégették, megszenesítették, mert így nem korhadt olyan hamar a földben, mint ezen eljárás nélkül.

A gyermekek fejfáját fehérre festették, a fiatalokét világoskékre, ritkán sötétkékre, a középidőjűekét dióbarnára, sötétzöldre, az idősebbekét sötétsárgára, feketére. Piros színű fejfát egyetlen egyszer láttam a Kincsestemetőben 1892-ben, úgy mondták, hogy erőszakos halálú halotakét szokták pirosra festeni.



14. kép. Táblás fejfák. Arany temető. Balogh Tamás felvétele 1904–5.
TJMF: 813.

A fejfa alakja igen változatos volt, neveket sajnos nem jegyezte fel senki. Ős formákat mutatnak a megmaradt fényképek. Barokk vonalakat fedezhetünk fel rajtuk, de valódi barokk fejfa alig van egy-kettő.

A helybeli néprajzi múzeum keletkezése idején, amikor a tárgyak gyűjtésével engem bízott meg a hatóság, 1904–1905-ben gyakran megfordultam a temetőkben fejfafeliratok gyűjtése és fejfák lerajzolása céljából. Ez utóbbiak változatosága és nagy száma vezetett arra, hogy Balogh Tamás barátomat kérjem meg a fejfák fényképezésére. Együtt jártuk a temetőket, hogy az általam kijelölt jellegzetes fejfák közül men-

tül többet lemezre vegyünk. 76 felvételen 131 db fejfát örökített meg⁷ (2–20. kép). Ehhez járult még az a 300 db szebbnél szebb, ősi formájú fejfa, amit a református temetők rendezése alkalmával 1906 áprilisában az egyház és a hatóság hozzájárulásával válogattunk Balogh Tamás és Szabó Gyula építész barátaimmal az elégetésre szánt kidólt fejfák tömegéből, és szállítottam be a városháza pincéjébe, majd onnan az özvegy Török Lajosné Oldalkosár utca 8. számú házába, amikor a múzeum 1908-ban odaköltözött. Két évig volt ott a múzeum, a ház elkelt és ismét más épületbe kellett költözni, míg állandó helye lett a múzeum tárgyainak. Ennek megtörténte előtt 70 darabot az idő által megviseltek közül elvittem Plohn József műtermébe és lefényképeztettem⁸, tartván attól, hogy az ez után következő hurcolkodások közben tönkremennek. Valóban, még három ízben kellett költöztetni a múzeum anyagát, így legalább megmaradt a fényképe ennek a 70 darabnak. A 300 db szép fejfát ugyanis 1946-ban, amikor a múzeum a Kálvin téri kultúrházba került, a gyűjtemény akkori vezetője, mint értéktelen fát feltűzelte. Ma már csak a 70 db fejfa fényképe mutatja a régi fejfák egykori formáit (21–23. kép).

Az általam megőrzött fényképek fejfái között 43 évszamos, úgy ez, mint a később lefényképezett 70 db között 18 az 1850–1890-es évekből való.

Régen a halott hozzátartozói látták el a halottat, amint mondták **halálraivalóval**, mely alatt nemcsak azt értették, amit ráadtak, hanem a lepedőt, párnát, szefődelet, sokszor a koporsót is maguk csinálták, különösen szegény helyen. Egyszerű parasztkocsin vitték ki a temetőbe a halottat. Még régebben hat ember vitte rúdon az út közepén, sárban is. A koporsót kötélbe kötötték, melybe rudat toltak. A katolikusok Szent Mihály lován vitték régebben. E régi szokásokon sokat változtatott a temetkezési intézetek létrejövetele. Az elsőt a már említett **Vékess Ferenc** nyitotta meg 1878. augusztus 1-én, akinek zálogüzlete volt, és biztosítással is foglalkozott. Hirdetése szerint minden szükséges cikkek, úgymint gazdag választékú érc- és fakoporsók, szefődelek, koszorúk, szalagok, gyertyák stb. kaphatók. Azonfelül igen jutányosan engedí használatra fővárosias dísszel ellátott gyászokcsiját, ravatalát, gyertyatartóit. Sírkőárjegyzékek és minták megtekinthetők s kívánatra megrendelhetők. Aligha pártolták kellően a temetkezési vállalatot, mert három év múlva **Kiss Bertalan** a Kék csillagokhoz címzett nőidivatárda tulajdonosa vette át tőle, és a Szentesi (ma Szántó Kovács János) utca 4. szám alatt folytatta berendezett üzletét és 42 év alatt folyton fejlesztette a kor és a közönség igényeinek kielégítésére. Ez idő alatt előbb sírkő

⁷ Tornyai János Múzeum Fotótár (röviden TJMF) : 813–821., 968–1009., 1496–1498., 1569. Vö.: Szeremlei Samu 1913. 131–134. kép. Balassa Iván 1989. 116., 141., 152–153., 188., 190. kép. Felföldi László 1990. 577. kép

⁸ TJMF: 929–944.

raktára, majd sírkő telepe volt. Ügyes üzletember voltát az mutatja, hogy már a következő évben Susán városrészben a Klauzál utca 89. alatt, a Császtvai kocsmá mellett fióküzlete is volt, melyet Halász Lipót Pál vezetett. Később az ő tulajdona lett, halála után pedig fia, Halász Máttyás folytatta apja üzletét.

Az 1880-as években több rőfösboltban árultak szemfedőt, még a lakosság által Nagy utcának mondott, de a régi térképen Fő utca, 1911-től pedig Andrássy utca elején lévő Keleti Adolf nagykereskedő is. A város különböző részén egyes kereskedők nemcsak szemfedőt, – a nép szerint **szömfödelet** – árultak, hanem koporsót és fejfát is. Így Kóhn Péter, akinek előbb a kanáltsparton a Lévai és Agyagos utca sarki házában, 1907-től a Patkóskútnál a Jókai és Rárósi utca sarkán volt az üzlete. Egyedül neki volt abban az időben oldal és tető nélküli gyász kocsija. Kóhn Móríc ruhásboltja Lakhat városrészen a Kocka és Szent István utca sarkán volt. Susán városrészen Klauzál utca 89. szám alatt a már említett Halász Lipót Pál. Újvároson Fleiszig Lipót, majd veje Miskolczi Ármin, a város központjában vagyis az Andrássy utca elején 1896-ban Konstantin Gyula nagykereskedő üzletével átellenben létesítette külön épületben a Kiss Bertalanéhoz hasonló Kegyelet című nagy temetkezési vállalatát. Megemlítendő még Kardos Ignác, aki a Jókai utca 59. szám alatti rőfös üzletét 1904-ben bővítette temetkezési intézettel és sírkő teleppel. 1924-ben pedig megvásárolta a Kiss Bertalan temetkezési berendezését és így lett a legnagyobb koporsóbolt. A két bolt felszereléséből lett tíz kocsija. A legegyszerűbb kocsi oldal és tető nélküli volt, ezen vitték a nagyon szegényeket a temetőbe. Kihúzó **deszkalapja** két sínen és kicsi kereken járt. A deszkalap külső végén alól csuklópánt fogta a **tartólécet**. Ez kihúzásakor magától leesett a földre és tartotta a deszkalapot, míg ráhelyezték a koporsót. Betolásakor emeléssel felcsukódott a tartóléc, és így tolták be a koporsót a kocsiba.

Emlékezések szerint az 1880-as évek elején kezdtek használatba jönni a díszesebb halálkocsik. Kardos Ignácnak is volt nyitott tetejű és onnan lelógó posztórojtos díszű kocsija, azonkívül oszlopos nyitott kocsija. Véekess Ferenc az első temetkezési intézet tulajdonosa ugyan 1878 augusztus havában hirdette a helybeli újságban fővárosias díszes ellátott gyász kocsiját jutányos áron használatra, de ritkán vehették igénybe, mert nem emlékeznek a mai legöregebb lakosok sem erre. Annyit tudnak csak, hogy az 1890-es évek közepén már volt sima, fedeles halálkocsi, oldalán faragott angyalalakkal, ezt a katolikusok használták. Kardosnak is volt fehér függönyös üveges kocsija, amelyet a tíz éves korig élt gyermekek temetésére használtak. A kék függönyös üveges kocsi tíz évestől húsz éves korú fiatalok temetésére szolgált. Volt még Kardosnak négy fekete színű üveges kocsija, egyik fafaragásos kerekkel, díszes lámpákkal, első osztályú temetésekhez járt. 1900-tól teljesen zárt hullaszállító kocsit (furgon) alkalmaztak kórházból a házhoz,

tanyáról a városba, kórházba szállításkor. Megemlítendő még az is, hogy Kardos a temetéshez két hintót tartott a gyászolók részére, de csak két lova volt a sok kocsihoz, a szükséges lovakat a fiákerosoktól fogadta a temetés tartamára. 1945-ben mindez a megváltozott politikai helyzet folytán az Állami Temetkezési Vállalat tulajdona lett.

Az ilyen koporsós boltok és temetkezési intézetek részére állandó asztalosok készítették a koporsókat és állandó bognárok a fejfákat, sírkereszteket, ők végezték a rajtuk levő szövegek vésését is. Üzletszerűen egyforma alakúak voltak ezek a fejfák. Idővel a szöveg is kevesebb lett azokon, később csak a halott nevére, korára és a halálozás idejére szorítkozott. A bolti fejfákon nem volt meg az a közvetlen és hangulatos egyszerűség, az a tisztelet és szeretet, mely a paraszti munkákat jellemezte, és ami a mesteremberek munkáin is mindig jelen volt. Így aztán mindegyre fogyott a változó alakú, népi készítésű, eredeti fejfa.

1910-ben előbb néhány kezdetleges cement sírkő tűnt fel a temetőkben, az első világháború után 1918 óta pedig a műkőből készült terjedt el. A boltokban, temetkezési intézetekben vett gyenge minőségű fejfa ugyanis hamar elkorhadt, kidőlt, csaknem évenként kellett újítani. Ezeket az időtálló sírköveket Kriván Mihály cég alatt a három Kriván testvér kezdte gyártani és két évtized alatt uralta a temetőket a műkő, az 1940–50-es évek óta csaknem kiszorította a fejfákat. Vásárolnak ugyan fejfát ma is, de egy éven belül a műkő hátához állítva látjuk, ahol addig áll, míg el nem pusztul.

Úgy látszik, a legrégebbi fejfa a lándzsa alakú **kopjafa** volt, a temetők legrégebbi részében voltak találhatóak, név és évszám azonban már az 1890-es években sem volt kivehető rajtuk, annyira kopottak voltak (2. kép). Az Aranytemetőben lefényképezett, valószínűleg újított ép kopjafán megmaradt a felirat is, mely 1883 évszámú. Az 1850-es és 1860-as években már deszkából való fejfákat készítettek, mint a fényképek mutatják, jóllehet ereszes volt a legtöbb.

Evangélikus fejfák

Külön kell foglalkoznom az Evangélikus temető fejfáival. Az Aranytemető mellett húzódik keskeny csíkként az Evangélikus temető. Ebben a kis temetőben 1905-ben csak három üvegnegatívra vettünk fel fejfákat, két felvételt egy lemezre⁹. Mindössze kilenc fejfa került megörökítésre, mégpedig olyan példányok, amelyeket nem láttunk a reformátusok nagy temetőiben. Azonkívül találtunk három téglányalakú fa emléktáblát is, melyenek egyik temetőben sincsenek.

Az evangélikus fejfák formája különféle. A 15. képen két fejfa látható. Régi lehetett mind a kettő, mert az egyik barokk vonalú széles alakját az

⁹ TJMF: 991., 1006–1007.



15. kép. Bal oldalt széles táblás fejfa a XIX. század első feléből. Jobb oldalt egyszerű táblás fejfa. Evangélikus temető. Balogh Tamás felvétele 1904–5. TJMF: 1007.

idő megkoptatta, és nagy felirata se olvasható. A másik nyújtott gúla alakú, első lapján sem ismerhető fel a betűk vésése.

A 16. kép családi sír előtt három fejfát mutat. Középen kivágott, természetesen alakban hagyott, lefaragott, kétágú fatörzsön „Barta Mária élt 5 évet 1879” vésés olvasható. A jobb felől lévő fejfa derekán annyi helyet vágtak le simára, melyen elfért a név és az évszám, ami olvashatatlan. A balfelőli laposra gyalult fejfa ugyan, de J betűn kívül más vésés nincs rajta. Paraszti munka mindegyik.



16. Középen fatönkös fejfa 1879-ből. Kétoldalt egyszerű fejfák. Evangélikus temető. Balogh Tamás felvétele 1904–5. TJMF: 991.

A 17. kép a Szatmári család sírja előtt állott három fejfáról készült. A két szélső barkácsoló ember munkája, a középső temetkezési intézetből való. A balfelől ez olvasható: „It nyu/kszik/Szatmá/ri Lidia/meghalt/1877”. A jobbfelől felirata: „Szat/mári/Lajos/élt 3/évet/meg/halt/1886/év/ben”. A középső szövege:

Mint galamb a búzát,
Mint madárka anyját
szereti, úgy szeretett
Jó szüleim titeket
de a halál kegyetlenül



17. kép. Kétoldalt oszlopos fejfák. A bal oldali 1877-ből, a jobb oldali 1886-ból. Középen sorozatban gyártott táblás fejfa az 1880–90-es évekből. Evangélikus temető. Balogh Tamás felvétele 1904–5. TJMF: 1006.

kiragadott körök
ből engemet
Szathmári Maris-
ka volt a neve 8 hó
napot éle, siratják
szülei Szathmári
Lajos és Frecska
Lidia, testvérei
Lajos, Lidika



18. kép. Táblás fejfa 1873-ból. Evangélikus temető. Balogh Tamás felvétele 1904–5. TJMF: 991.

..... és nagy
(szülei)

A 20 éves Szabó Eszter fejfájának felső végén két madárfej között növénylevél hajlik jobbra, balra és felfele, melyből vésett szár nyúlik le a gyökérhez (18. kép).

Itt nyugszik
Szabó Eszter
Élt 20 évet
meghalt 1873
auguszt. 12
Béke poraira

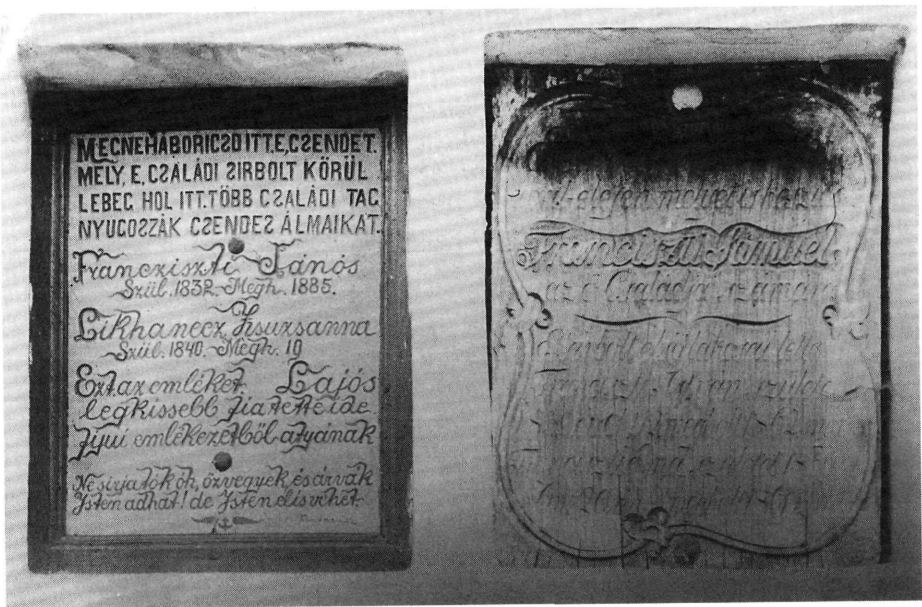


19. kép. Fa emléktábla. Bagi Károly faragta 1857-ben. Evangélikus temető. Balogh Tamás felvétele 1904–5. TJMF: 1007.

A legszebb fa emléktáblát Bagi Károly bognár készítette mesteri módon 1857-ben, a meghalt nevét azonban nem véste rá. A rávésett szövegből annyit tudunk meg, hogy a gyermeki hála készítette születnek (19. kép).

Emlék

Sírbolt nyugtatsz két portestet
 Zokog szivünk érettek
 Amig élünk áldva leszen
 Mindenkor hü emléktek



20. kép. Két fa emléktábla. A bal oldalati 1902-ből, a jobb oldali 1863-ból.
Evangelikus temető. Balogh Tamás felvétele 1904–5. TJMF: 1006.

Ezt gyermeki szív s indulat
Csüggendez óhajt nyugalmat
Gyászos sirotok mohos hantjait
Örök nyugalom s béke fedezze
Reánk maradt áldot emléketek
Gyermeki hálával e sirboltot emelte
1857 mártzius 15-én
Készült Bagi Károly által

E szép tábla közlése mellett meg kell említeni azt is, hogy Bagi Károly 1829. november 2-án született, és a római katolikus halotti anyakönyv tanúsága szerint 1909. január 24-én halt meg 80 éves korában. E hivatalos adatok birtokában megállapítható, hogy az itt bemutatott emléktáblát 28 éves korában készítette. Nemsokára, talán még a Bach-korszakban, vagy kevéssel utána faragta faragószéke szorítójául a saját dús hajas, bajuszos, szakállas fejét életnagyságban, melyet a vásárhelyi múzeum őriz.¹⁰

A másik két tábla (20. kép) egyike hasonló ügyességet mutat a Bagi munkájához. 1863-ban készült Franciszti Sámuel családja számára.

E sirbolt készült 1863
ápril elején melyet is készített
Franciszti Sámuel
az ő Családja számára
E sirbolt első lakosai lettek
Franciszti István született
1830 év okt. 2. megholt 1862 márc. 3.
Franciszti Ema született 1860 év
Jan. 20 án meghalt 1861 márc.

A harmadik tábla kevesebb hozzáértéssel készült Franciszti János és Likhanecz Zsuzsánna emlékezetére.

Meg ne háboricsd itt e csendet
Mely e családi sirbolt körül
Lebeg. Hol itt több családi tag
Nyugoszák csendes álmaikat.
Franciszti János
Szül. 1832. Megh. 1885.
Likhanecz Zsuzsánna
Szül. 1840. Megh. 19
Ezt az emléket Lajos
legkissebb fia tette ide
Fijui emlékezetből atyának
Ne sirjatok óh, özvegyek és árvák
Isten adhat! de Isten elis vehet.
Készült 1902 máj. 8.

Fejfafeliratok

A legegyszerűbb fejfákon a halott neve, életkora és halála napja olvasható legtöbbször. E személyes adatokon kívül az itthagytakhoz való ragaszkodás, a szülők iránt tanúsított hála, a házastársak hűséges szeretete, a fájdalmas bánat, az Úr akaratában való megnyugvás jut ki-

¹⁰ Nagy Vera 1990. 521. kép, 486.



21. kép. Múzeumba került fejfák. Plohn József felvétele 1910. TJMF: 438.

fejezésre érzelmes szavakkal és rendszerint az ég áldásával fejeződik be a nehéz elválás érzése. Elevenebb hangú felírást egyetlen fejfán találtam a Dillinkatemetőben a Takács Mihályén 1887-ből (48. számú).

Hódmezővásárhelyen a sok szövegű feliratok terjedtek el. Az itt mellékelt gyűjtemény nagyszámú versei is igazolják, sőt a megmaradt régi márványkövek szövegei is erről tanúskodnak. A fejfák nagysága és szélessége legtöbbször a szöveghez igazodott, hogy ráférjen a kívánt felirat és azonkívül a jómódot is mutatta. A keskenyebb fejfákat végig televésték iratokkal. A halott hozzátartozói úgy rendelték meg a fejfát a bognármesternél, hogy **szívreható verset** vessen rá akármennyibe kerül



22. kép. Múzeumba került fejfák. Plohn József felvétele 1910. TJMF: 433.

is. Sokan maguk választották ki előre a sírverset és meghagyták hozzátartozóiknak, hogy majd azt véssék a fejfára annak idején.

A fejfafeliratok szövegében gyakori a szántás-vetés, a megért gabona s az aratás köréből vett hasonlatok használata. A halál ugyanúgy lekaszálja a fiatalokat, mint az élő ember a gyenge füvet. A letört bimbó hervadása, a leszakasztott liliom és rózsaszál hulló levelei, a száraz földben fonnyadó növény, az asszu fa letört lombja, ága állandó példái az elmúlásnak.

Ki írta a fejfákra vésett szövegeket, nem jegyezte fel senki se. Nagyidejű emberektől hallottam, hogy a régi fejfák versei közül sok Nótás



23. Múzeumba került fejfák. Plohn József felvétele 1910. TJMF: 430.

Szabó Páltól, az öreg nótafától való, aki 1869-ben halt meg 79 éves korában. A verseit még két-három évtized múlva is átvette a nép. Egész biztosan csupán az Ábrahám Péter fejfafeliratát tudom (42. számú), hogy Fejes István, a gimnázium fiatal tanára írta, egyik tanítványa közölte velem. Nagydiák koromban a temetőkántus tagja lévén, Tóth Sándor orgonista kántor hívta fel a figyelmünket az egyik széles fejfa szövegére, mely tőle való. Egyik-másik felirat, ha tanult ember munkája is, a legtöbb szöveg népi eredetű. A fejfakészítő mesterek gyűjtötték a feliratokat és a név meg az évszámok cserélésével alkalmazták. Mint már előbb említettem, sok esetben a fejfarendelők vitték a felvésendő verseket.

A fejf feliratok sora a pár napos csecsemő elmúlásával kezdődik, és kor szerint haladva a legöregebb korúéval végződik.¹¹

1.

Mint a szántó gyenge tőnek
gyökerét ha megsérti
Ha szép volt is, de elfonnyad
mihelyest a nap éri
Liliomnál és rózsánál
valék szebb virágszál
Kedvesb valék nemzőtmenek
ezüstnél, aranynál.
Varga Bálint volt a nevem
12 napokat éltem
Itt hagytam szeretett atyámat és szülőmet
véle 1 testvéremet.
Víg vagyok én, ne sírjatok
szerelmes szüleim
Titeket is idevárlak
lesztek követőim.
Tudom, azon siránkoztok
hogyha éltem volna
Vénségteknek vigasztása
én lehettem volna.

1882.

2.

Angyali honba tért kis fiúcska
Isten veled
Áldjuk emlékedet.
Valahányszor e főfán
virul a napkelet,
Csókolja hamvadat
a jó emlékezet.

3.

Itt nyugszik
Kristó Imre
Élt 2 hónapot
Nem való volt

¹¹ A fejf feliratok a Kiss Lajos hagyatékából származó gépirat alapján a mai helyesírásnak megfelelő ékezetekkel kerülnek közlésre. Kivételt képeznek a 11., 14., 20., 63. számú feliratok, amelyeket az 1904–1905 évi fejf fényképekről (TJMF: 819., 988., 994., 1000., 1005.) lehetett hitelesen lejegyezni. A 14. és 63. sírversnél a fejfára vésett sorok végét zárójelek jelzik.

ő e
Bűnnel ter-
helt földre
Visszavitték
lelkét
Angyalok az
Égbe – 1888.

4.

Éltem bimbó virágjában
nyugszom setét sírgyomrába
Gyenge Mózes Áront lelek
Kit szülei nem felejtnek.
Mózes István édesatyám
H. Tóth Juliánna édesanyám
bízom az egek urára
míg jutnak a végórára
lám ilyen a földi élet
csak 10 hónapot élt s mivé lett
felejthetetlen bánat, enyészet, por,
nyugodjék békével a jámbor.
Mehalt 1880 Júni 9-én.

5.

Egy virágbimbó voltam
De ki nem nyílhattam
Kinyílni és virulni
az égbe jutottam.
Balog Zsuzsika volt nevem
Épen három évet éltem.
Fogadj be testvérem Erzsike
E néma sír kebelébe
Ki 4 hónappal előbb tétetett ide.
Balog Imre kedves atyám
Takács Katalin édes anyám
Három szeretett testvérim
Jusztí, Bálint és Judit
Már nekem megengedjetelek
Az Isten legyen veletek.
Ti sírtok, de lelkem örül
megváltó Jézusom körül.
Mehalt 1892 márc.20-án.

6.

*Egy letörött bimbó hervad ezen helyen
 hogy ismét egykoron új életre keljen.
 Darabos Zsófia volt neve éltében
 csak 7 éves vala jó anyja körében
 Édes atyjától már ezelőtt 5 évvel
 megfosztá a halál jéghideg kezével.
 Olasz Zsófia volt kedves édesanyja,
 ki kedves leányát zokogva siratja.
 Nagyatyja, nagyanyja, s az egyetlen testvér
 e kedves halottnak békét s nyugalmat kér.*

7.

*Én életem kezdő végén
 Áteveztem halál révén
 8 rövid évig eveztem
 E porhajlékba betértem
 Itt hagytam szerető atyám,
 Bánatokban édesanyám.
 Török István, Mucsi Judith
 voltak életemben szülőim.
 Nevem volt Török Mária
 Kedves anyám egy leánya.
 1870.*

8.

*Egy szeretett leánykának
 A kis Horváth Máriának
 Hideg tetemett nyomja
 E sírhalom nehéz hantja.
 Ki élte szép tavaszában
 Csak 9 éves korában
 A tudományok hazájából
 Szülői ölelő karjából
 A halál által elvétellett
 És e gyász helyre tétellett.*

*Kora hunytát mélyen fájlalja
 Horváth János szerető atyja
 Vékony Katalin édes anyja
 Kedves leányát siratja.
 Egy testvér és két rendbeli
 Öreg szülék búval teli
 szívvel áldást könyörögnek
 Kedvesök hült teteminek.
 1866. Augustus 12.*

9.

Egy virágszál nyugszik itt
 Ki volt nemes Molnár Margtt
 élt 10 és fél esztendőket
 E sírhalom fedi őtet.
 Nemes Molnár János atyját,
 Benyhe Sára szülőanyját,
 Hagyta őket még életben
 Lelke már örvend menyégben. 1846

10.

Itt nyugszik Mérai Ferenc
 Ki ifjú korába
 szállt a sír gyomrába
 11 évet élt e gyarló világba
 akkor jutott az halál markába
 Ki is mint Juliánna testvérje után
 16 évet számlálván
 jutott az egek Urához
 a minden élők Atyjához.

1869.

11.

Im itt nyugszik két virág szál,
 Kit leszakasztott a halál.
 Egy szép törzsnek ága valánk,
 Míg anyánk karjain valánk.
 Nagy Pál kedves édes atyánk
 Égető Judth jó anyánk,
 Kik nevem átörökölték
 Te reád te jó kts testvér
 Isten hozott ide mellém
 Hogy én magam itt ne lennék.
 a nevem Nagy Terézia
 De tied is éppen csak a'
 Én 13 évet élheték
 Te fél évet sem élhetél
 te is Nagy Terézia valál
 Míg én hozzám el nem jutál
 Én meghaltam 1884-ben,
 Te pediglen 85-ben
 én juli. hó 4-én, te május 12-én
 Atyám, Anyám, testvéreim,
 Nagyszüleim, rokonaim

Áldja Isten hű dajkáink
kedves, szeretett barátink.
E fejfa tétet 1885 máj. 14

12.

E nyugtató sír aljába
fagyva Bálint Juliánna
15-ik évébe
tért önként a nyughelyébe
Példás halállal múla ki
de ne ítélje meg senki
mert ez volt Isten végzése
legyen meg hát szent tetszése.

13.

A bimbó midőn
virágzik elher-
vad, ha a nap rá-
sugárzik, én is
17 éves koromba
tétetem a kopor
sóba, édes testvér-
reim, ti is így múltok
el, kérek engem
ne Felejtsetek
el, ojkor - ojkor
könyetekkel áz-
tassátok Fejfám
at, meg Ftzeti
lelkem midőn
Feltámad.
Meghalt
Hegedűs Piroška
1882 marti 14.

14.

Ha a kinyíló rózsá/nak
Kellemi is por/ba szálnak
Hát/akkor az aszú fának/
Lomjai hogy virulná/nak.
Én is voltam/egy szép virág/
Korán letört véllem/az ág
Kis József/volt az én nevem/
Csak 18 évet éltem/

*Kedves anyám Test/véretm
Minden jó/megtisztelőim/
Éljetek háborítlanul/
Ezt kívánom a sírom/bul.
meghalt 1885*

15.

*Istenem, de szép volt éltém
szüleim karja között
Akkik igazán örködtek
Ifjú életem fölött.
Legyen boldog, legyen hosszú
jó szüleim éltetek
Hogy három jó testvéremmel
még sokáig éljetelek.
Utánam tett fáradságotok
Hogy ne essen hiába
szálljon rátok mindörökké
A jó Isten áldása.
Isten veletek!*

1881.

16.

*Életem végeztem az torokfájással
Rám várt jó testvérem ölelő karokkal
Adj jó atyám nekik örök nyugodalmat
Aludják békével testvéri álmukat
Nagy bűnökbe még mi úgy sem elegyedtünk
S jó atyánk örömmel karjaidba megyünk
Három jó testvérem egymást szeressétek
Atyám és jó anyám most Isten veletek.*

17.

*Rövid út az életpálya
Ezt mutatja a fejfája
Kast Juliánna példája
Akit súlyos nyavalyája
Épen 20-ik nyarára
E gyász sírverembe zára.
Atyám, anyám, testvéretm
Minden idetartozóim
Éljetek háborítlanul
Ezt kívánom a sírombul.*

1881.

18.

Mint a szép virágszál hullajtja levelét
 Úgy korán töltém el ifjúság idejét
 Kenéz Zsuzsánnának hívtak életemben
 Ifjontan múltam ki 21 évemben
 S bár a szeretetnek láncza szétszakadott
 A mely 3 évig minket boldogított
 Ne epeszd magadat Tárkány Szűcs Mihályom
 Vidító balzsamot szívedre az Isten
 Kívánom jó férjem bő mértékbe hintsen
 Szüleim, testvérm s férjem rokonai
 Mindnyájan legyetek Isten áldottai.
 Kimúlt 1859 márt. 13-án.

19.

Állj meg itt jámbor utazó
 Kérlek ne légy rágalmazó
 Az Úr bocsátotta e halált
 Mely koporsómba ide zárt.
 Isten hozzád férjem s atyám
 Isten veled édes anyám
 Isten veletek testvérek
 Reátok is áldást kérek
 Valamint rád is magzatom
 Az ég áldását kívánom
 Huszonegy éveket éltem
 Midőn e gyász sírba tértem
 Kecskeméti Erzsébet volt nevem
 Férjemmel másfél évet éltem
 mit fedez e sírbolt
 Meghalt 1880 április 26-án.

20.

Itt nyugszik
 egy szoren
 csétlen szen
 tesi ifjú N.
 Kovács Ferencz
 élt 23 éveket
 meghalt 1883
 Október 10 napján
 Béke lengjen
 porain

21.

Nézd, a sírok titkosan beszélnek
Nincsen itt ereje sem nyárnak, se télnek
Pihenő ágy ez itt minden halandónak
Vége van itt minden öröm és jajszónak.
Engem is álomra hitt már a természet
Fájó sebeim is evvel elenyésznek
Nem engedi az Úr, hogy több időt érjem
Készen vár koporsóm, el kellett mennem.
Nagy Sándor volt nevem stb.

1870.

22.

Miként a rózsaszálnak
Virágot kóróvá válnak
Ha illatos kebelébe
Fú az észak hideg szele
Úgy Molnár Jusztinak
Egy ifjú nő és jámbornak
Kinek határa élte
Csak 28 évre terjedének
A rideg halál élte
Fonalait elmetszette.
Itt hagyta jó anyját
Kis Gál Juliannát
Hűség 3 testvérett
Albertet, Mihályt és Esztit
Kikek Istennek ajánlva
Tért örök nyugalomra.

1887.

23.

Embertársam gondoly az életre
Mily véletlen eltűnik ideje
A sors trigy s kérlelhetlen szörnye
A zord halál életem tépte le.
Az Úr rendelt, hogy anyává letettem.
Magzatomat szültem, életem letettem.
Elhagytalak szeretett véreim
Földi életem égivel cseréltem.

1869.

24.

Ifjú nő állj meg
Nézd, mely múlandó az élet,
Én is, mint te ifjú voltam
Most ím látod, hogy megholtam.

25.

Egy ifjú nő teteme
Pihen e sír mélyibe
Ifjú és szép volt élete
midőn öröm és reménye
mind ide lett eltemetve.
Kristó Rozál stb.

1897.

26.

Itt nyugszik már a jó anya
Sok szép cseléd gyámolója
Van 4 fia, 3 lánya
Kiktől meg kellett válnia.

27.

Itt nyugszik Varga Juliánna
élt 30 évet Szabó Sándor férjem
Értem síró hitvesem 10 évi
szent házasság Csatlolt hozzád engem
Elszólított hű kebledről Az élet
halál Ura De ő veled lesz és
vlgaszt terjeszt özvegygé vált
sorsodra. Sándor egyetlen fiát
Varga István jó atyját, Zsuzsánna
és Judith testvéreit Istenre
bízva Tért örök nyugalomra,
Mehalt 1890 November 3.

28.

Kis János volt nevem amíg éltem
amíg szememmel a napot szemléltem
a múlandó napjai földi életemnek
38 éveket bevégeztetének

1876.

29.

Utas állj meg e sírnál
Nézd, kit fedez ez itt
Varga Judith teste porladozik
ebbe itt. Középkorba szállt
a sírba, 40 évig élt. 21 év után
elhagyta férjét Kiss Tamást
Jusztli, Lajos, Eszti gyermekeit
1896. febr.14.

30.

E sírbolt néma ölébe
Nyugszom a halál álmát
Lelkem Mennyei Atyám kezébe
Tettem kérve oltalmát,
Itt nyugosznak már Szüleim
S testvérem porhamvai
Én, ki Szametz Judit voltam
Éltem 40 évei
Falta Sándor volt jó férjem
5 élő gyermekeim
Bízom Isten kegyelmére
Távozásom percetm
1869
Október 14.dikén
Tétettem le a Sírboltba
Áldást hagyva véreim

31.

Mint száraz földben a növény
Napról napra hervadtam én.
Elfáradva az élet útján
Szabadulásért imádkozám
Mert fájdalmim, szenvedésim
Ti tudjátok jó gyermekim.

32.

Mint a szarvas úgy futottam
Míg e sírba eljutottam
Szorgalmamnak ez lévén a bére
letesznek a sír fenekére.
Varga Zsófi stb.

33.

Meg ne háborítsd a csendet,
mely e sír körül lebeg
mely alatt egy páratlan
Jó anya fáradt teste
szendereg.

34.

P. Nagy Márta teste
E sírba van letéve
Megpihenni idefeküdt

Bajaitól megmenekült
Tartsd tehát hű kebeledbe
E halottat, kit fedél be.

35.

Vándor megállj, nézd e gyász hant kit fedez
a halál is ilykor miképen tévedez
váratlan lepi meg többször a családot
feldúlja a csendes házi boldogságot
gazdag, ifjú, öreg mind mennek egysorba
a kegyetlen halál rakja egy halomba.

36.

Élő ember lásd meg ki volt
Kit fedez e setét sírbolt
Sarró Pál egy jó barátod
Itten nyugszik immár látod
48 évét megérte
Ím az halál eljött érte
Az Úr parancsolatjára
elaludt élte fáklyája
Kenéz Erzsébet hű nővel
25 évet töltött el.

1868.

37.

Ütött utolsó óráim
A koporsó zárult reám
Kegyelmes jó Isten
Mindenható kezedben
Hagyom családomat
Vezérelj útjokat
Mérát Sándor nevem
56 év vala életem
Bodrogi Erzsébet nőmmel
34 évet töltöttem el
István és Mária gyermekeim
3 unokáim, Szekeres István
vejem, Isten áldása reátok
Ezt kívánja jó atyátok
Az Úr mindenható keze
Élteteket védelmezze.

1892.

38.

*E gyász sírhalomnak dombja
K. Kovács Sándor testét nyomja
59 évet számlála
midőn a holtak közé juta
31 évre terjedt házasság ideje
4 gyermekeit és pedig 2 rendbelit
és kedves nejét
bízta az egek urára.
meghalt 1886. év
március havába.*

39.

*Isten, lelkem pásztora
Eljuttattál az égt jóra
Adj békét testemnek
Üdvösséget lelkemnek.*

40.

*Ember tekints e sírdombra
Mondj áldást az itt nyugvóra
Kinek Balogh stb.*

1880.

41.

*Áldás kísért a porházából
A boldog párt égt honába fel
Család, barátok csoportja
Hamvaikra békét esdekel
Béke az egy pár porára
Juhász Mihály, Baranyt Sárára.*

1887.

42.

*Én Ábrahám Péter éltem úgy, mint te
De léteből már az Úr kiinte
25 évet éltem békével
Dedinszki Katalin szeretett nőmmel.
Ne sírj hitvesem, lehetsz még velem
Megnyíl számodra gyász leplem
Már elrejt tőled sírom hantja
Vigyázzon rád az egek atyja.*

1860.

43.

Oh setét sír, pihenő vár
lakód lettem én is immár
majd ha itten megpihenek
új életre felsejkenek.
Veres Mihály volt a nevem
60 éveket éltem
Daru Juliánna
hű nejemmel
41-gyet töltöttem el
még éltünk a házasságba
voltunk nyájas barátságba.
1880.

44.

E sírhalomnál ki elmégy
állj meg, erről tudomást végy
tudod veled jár a halál
mert mindnyájónkat lekaszál.
Dezső János volt a nevem
60 esztendőket éltem
Zsoldos Erzsébet hű nőmmel
38 évet tölténk el
akit hagyok holtig gyászba
3 testvéremmel sírva.
Mehalt 1881 március 31-én.

45.

Takács Zsuzsánna volt nevem
ki 60 éveket éltem
Daru István jó férjemmel
42 évet tölték el
Egy fiám és 2 leányom
és 9 unokáim
megszomorodott feleim
szálljon rátok áldás égi
meghűlt szívem ezt rebegli.
Mehalt 1881 Dec. 5.én

46.

Az Úr szeme fordult reám
Hogy megelégelé nyavalyám
Amelyekben fetrengettem
Míg e sírba letétettem.

47.

Ki Istent szívből szerette,
Újtalt híven követte,
Mint igaz keresztyén
Életét immár bevégezvén.
Ki családjának volt őre,
Nincs többé, ide lett téve.
Én Vincze Judith
Aluszom a sírba itt.

48.

Isten áldja meg
kenteket azért ki
hoztak engemet
menjenek kentek
el haza, készen ot
hon a vacsora Éjék
asztal egészséggel menje
nek haza békével
Én itt maradok a
kertbe a halottak
seregében.
Takács Mihály
volt a nevem 63
évet éltem.
Biski Zsuzsánna
hű nőmmel 38 évet
tölték békével.
Hátra hagytam
3 gyermekeim
Juliánna, Mihály
Istvánt.
Meghalt 1887.

49.

Itt nyugszik
Hodják András
Született 1815.dik évbe
meghalt 1879 márc. 16.án
Nyugodjék békével.
A felejtethetlen férj
és jó Édes Atya emlé-
kének a hű házastárs
és gyermeki kegyelet
jeléül.

50.

E csendes sírba itten
Faragó Mária teste pihen
Itt alusza örök álmát
Ki élt 66 éveken át
Varga István hú férjével
42 évet töltött el
Itt hagyta már özvegyen
bánat és keserűségben
Áldását hagyta reátok
István, Zsuzsánna, Judith,
Juliánna gyermekei
11 unokái
2 testvére és rokonok,
míg éltek e földön, legyetek
boldogok. Meghalt 1890 július 4.
Béke poraira.

51.

Kit a végzet erre vezet
Vessen fámra tekintetet
Mert ez egy volt s nincsen felett
Tiszteletből emeltetett.
Kandó Katalin volt nevem
67 éveket éltem,
Melyből mint lány 19-et
Férjel pedig 22 éveket
Férj nélkül 26 telet
Így számítok 67 tet.
Férjem, ki Hódi János volt,
Ki oly korán már itt hagyott,
Szeretett kedves gyermekim
Megszomorodott Ilona és
Péter testvéreim
Szálljon rátok áldás égi
Meghílt szívem ezt rebegi.
Meghalt 1879 Febr. 22-én.

52.

E sírban nyugoszik portestem
Cz. Nagy Ferenc volt a nevem
70 évet éltem
Gojdár Anna hú nőmmel
50 évet éltem békekességben

*Kedves nőm és gyermekeim
3 fi, 6 lány és unokáim
megszomorodott feleim
Bízom az egek urára
Testem a földnek porára.
Mehalt 1891 márc. 5.én
Béke poraira.*

53.

*Ember eszedbe veheted
Hogy múlandóság életed
Már látod én is megholtam
Daru Mihály aki voltam
72 éveket éltem
E világból elköltöztem.
Vörös Zsuzsána hú nőmmel
Ötven évet töltöttem békével
Kedves flaim, leányaim
Kisebb nagyobb unokáim
És kik a temetésemen
Tiszta szívvel megjelentek
Áldja meg az Isten
Úgy földön, mint mennyben.
1887 július 19.*

54.

*Nincs itt, nincs örökös hazánk
Akik anyától származánk
Levágattam utoljára
Megért gabona módjára.
Szabó Pál volt a nevem
73 évet értem*

1858.

55.

*Itt nyugosznak hú porai
Egy jó, Édes Atyának,
Itt szakasztja fájdalmait
Nyughatatlanságának.
Balog S. stb.*

1904.

56.

Öreg napjaim eltűntek
Minden fájdalom megszűntek
mert az Úr szeme fordult reám
Betölt Istentől rég kért óram
A hosszú sorvadásom
itt nyerem a pihenő helyet
melyért Istent jajszóval kértem
Küldje el Jézusomat én értem
Már testem lelkeimtől elvála
Leng fent ott ama szebb hazába
Istennek dicsőült várába
Boldogultaknak szép hazájába
Jó férjem hideg hajlékát
Testem is meglelte e várát
Testünk itt enyészetre dűl
Poraik öszveelegyül
Várjuk itt az örök tavaszt
Ki majd új életre virraszt.

57.

Az Úr nevében végtére
Leszálltam a sír mélyébe,
De koporsóm fenekén
Nem sokáig leszek én
Ha eltelnék a századok
Újra élek, feltámadok.

1877.

58.

Levágják az ért gabonát
ha megérlelt a nyár
Megérlelt engem az idő
learatott a halál.
özv. Lázár Jánosné
Szél Sára volt a nevem stb.

59.

Ember állj meg, nézz fejfámra
így jársz te is valahára.
Tolnai Judit volt a nevem
míg az élők földén éltem
75 nyarat számláltam
míg jó Istenem imádtam.

1889.

60.

Valamint a füst és pára
Elmúltam az Úr szavára
Hocsi Mária volt nevem
78 éveket éltem
de a halál parancsára
Kedves férjem bánatára
szebb hazába költözöm
Házasságban hű férjemmel
62 évet töltöttem el stb.

1893 márc. 17.

61.

Mint a madár száll a fára
Párja mellé nyugalmára
Dani József aki voltam
Párom mellé eljutottam
82 éves koromba
tétettem a koporsómba
Házasságban néh. Hocsi Mária hű nőmmel
62 évet töltöttem el stb.

1893 júl. 6.

62.

Doszlop András volt a nevem
83 évet éltem
az Úr engem már iderendelt
ide várok minden embert.

1882.

63.

Halandó tekincs/e fejfára
itt nyug/szik Elek Sándor/
ki is 83 éves korába/
szállott setét sir/halmába
elhagy/ta gyermekeit, ro/konait
kikkel tölté / sok számos nap/jatt
és ha lesz az a /feltámadás
én is /feltámadok mint / más.
Mehalt 1881. / December 10én

64.

Hú párom és árváimtól
Jó rokonim, barátimtól
Kiket én híven szerettem
Nehéz megválni én nekem
De Istennek végzésén
Az ő bölcs rendelésén
Megnyugszom sírba térvén.
1870.

65.

A halandók igaz barátjok
És legálhatatosb sajátjok
A sír, melybe pihenni tér
Melyben halandó célt ér.

IRODALOM

Balassa Iván

1989 *A magyar falvak temetői*. Budapest.

Bányai Sándor

1901 Szabályrendelet a h. m. vásárhelyi ev. ref. egyház temetőiről. *Hódmezővásárhely*. 1-2., 4.

Bodnár Béla

1983 *Hódmezővásárhelynek és környékének földrajzi nevei*. Tanulmányok Csongrád megye történetéből VII. Szeged. 18., 46., 69., 71., 91., 97., 122., 135.

Felföldi László

1990 *A vallásos népelet és a szokások tárgyai*. In: *Csongrád megye népművészete*. Szerk. Juhász Antal. Budapest, 519-578.

Nagy Vera

1990 *Faragás*. In.: *Csongrád megye népművészete*. Szerk. Juhász Antal. Budapest. 441-496.

Silberstein Adolf

1943 *Hódmezővásárhelyi zsidók*. *Hódmezővásárhely*. 15.

Szeremlei Samu

1911 *Hód-Mező-Vásárhely története IV*. *Hódmezővásárhely*. 150-152.

1913 *Hód-Mező-Vásárhely története V*. *Hódmezővásárhely*.

1938 *A hódmezővásárhelyi református egyház története II*. *Hódmezővásárhely*. 216.

Cemetaries and Wooden Grave-markers at Hódmezővásárhely

KISS, LAJOS

(Source publication: SZAKÁL, AURÉL)

First, we can read about the 18th-19th century location, development and changes of the cemetaries of Hódmezővásárhely. The Presbyterians had several great cemetaries; that of the Catholics is situated on a large area, while the cemetaries of the Nazarenes, Unitari-

ans and Jews are very small. The author is mostly concerned with the Protestant cemeteries and wooden grave-markers of the second part of the 19th century. Grave-rows and paths were created in the evangelic cemeteries, while the areas not having graves were hired out for agriculturing purposes, and small portions of them were used as nursery-gardens. The next free grave in a row was always free of fee, but those situated by the side of the main paths of the cemetery were subject to the pay of fees. Grave-digging was done by family-members and kins, but at the end of the 19th century it was done by the caretaker of the cemetery. After having letting the coffin down, and having filled the grave up with earth a wooden grave-marker was placed at the head of the grave. Graves were usually often visited and taken care of. People of Hódmezővásárhely always walked silently in an affected manner in the cemeteries.

Elderly people when preparing for death always provided the material – cut the tree or had it cut – for their own wooden grave-markers. The family of the dying person ordered the appropriate grave-marker at one of the craftsmen. The poor carved their own grave-markers.

In the section describing grave-markers, several versions of Presbyterian (pictures 1–14., 21–23.) and evangelic (pictures 15–20.) grave markers are presented. A speciality of Hódmezővásárhely, a very broad wooden grave-marker with a board (pictures 6., 8–15.) is also presented. This shape on the one hand was a sign of a well-off family, and on the other hand was made necessary by the long epitaph. Only few ornaments were used on the grave-markers: motifs of stars, weeping willows, tulips, broken off buds, wreaths. The earthenware plate fastened to a grave-marker having an inscription on it (picture 5.), and the wooden plates (pictures 19–20.) of the evangelic cemetery are also specialities. (The photos were taken between 1904 and 1910 at the author's request.)

The first undertaking, which was followed by several others, was founded at Hódmezővásárhely in 1878. Since that time burial habits has gradually changed to that of the bourgeoisie. Instead of different grave-markers uniform ones were produced. Between 1910 and 1950 wooden grave-markers were gradually replaced by artificial tomb-stones. Epitaphs and inscriptions are of folk origin. They are emotional reflections of affection, sadness, and resignation. At the end of the study we can find a list of 65 epitaphs. They start with those from children's grave-markers and end with those from elderly people's. Most of them were created between 1850 and 1890.

